

Інноваційність ідей А.С. Макаренка в педагогіці ХХІ століття / за ред. О.А. Дубасенюк Монографія. – Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2013. – 304 с. (авторські – С. 40-48.)

О.Є. Антонова

Педагогіка довжиною з життя

Його підносили до небес – як вихователя колективізму, його клеймили за ідеологізацію "виховного процесу" і вільності у вихованні будівників комунізму. У свій час його навіть оголосили переконаним сталіністом і приписали безліч інших гріхів. Насправді він був зовсім не схожим на жоден з цих портретів.

Видатний педагог, що б ні твердили критики, він зробив те, чого не вдалося вихователям і вчителям ні до нього, ні після – створив дивні общини, що стали будинком для десятків дітей. Свої роздуми і методи він описав в "Педагогічній поемі" і "Прапорах на баштах", у "Книзі для батьків". Ця людина, по суті ні на що особливе в радянській педагогіці не претендуючи, поступово перетворилася на її прапор, свого роду ікону, а після смерті стала оцінюватися як ціла епоха, загородивши собою безліч не менше талановитих сучасників.

В чому ж секрет його успіху? Просто він був талановитий, любив дітей, до самозабуття віддавався роботі і, як наслідок, добився видатних успіхів. Втім, успіх його системи залежав від неабиякої особи самого Антона Семеновича. Згадаємо основні етапи його становлення.

Народився Антон Семенович Макаренко 1 (13) березня 1888 року (120 років тому) у місті Білопілья Сумського повіту Харківської губернії.

Його батько – Семен Григорович – син Харківського робітника – працював старшим майстром-малярем залізничних майстерень. За заслуги перед Вітчизною йому було присвоєно звання особливого почесного громадянина. За деякими джерелами професійну підготовку отримав у Німеччині, за іншими – взагалі не отримав освіти і був майже неписьменний. Однак, як зазначав у своїх спогадах Віталій Макаренко, Семен Григорович читав і писав абсолютно вільно, і навіть майже без помилок. Умів малювати. Він постійно випишував газети і журнал "Ніва", які завжди прочитував. Додатки до цього журналу були переплетені і знаходилися у повному порядку. Тут були повні зібрання творів А. Чехова, В. Короленка, О. Куприна, А. Сервантеса, Мопассана та інших.

Мати – Тетяна Михайлівна Дергачова – належала до збіднілої дворянської сім'ї. Батько її служив дрібним чиновником у Крюківському інтендантстві, мав великий будинок, п'ятьох дітей.

Тетяна Михайлівна займалася домашнім господарством. "Щоранку, на зорі, вона проводжала чоловіка до воріт майстерень, потім цілий день поралася по дому".

Мати Антона "була жартівниця, вся пронизана українським гумором, здатним помічати у людей смішні сторони". Кожної неділі вона тримала на

дворі обідній стіл для бідних, сама готувала їжу, накривала і пригощала жебраків і голодних з усієї найближчої округи Крюкова.

Вона була талановитою жінкою, до глибокої старості зберегла блискучу пам'ять. Володіла прекрасним даром оповідачки і тонким гумором. Тактовна, добра, чуйна жінка. У сім'ї створила атмосферу тепла, порозуміння, взаємної любові і поваги.

Багатодітна родина Макаренків багато років тулилася в кімнатах, які вони знімали у чужих людей. Вони мріяли побудувати власний будинок, економили навіть на гасі. Антону доводилося часто читати ... при каганці! І це в кінці 19-го-го століття ... Тоді-то він і зіпсував свій зір. Але благодійні обіди для жебраків сім'я влаштовувала. А свій дім вдалося побудувати лише в 1905 році, коли Антон вже став учителем ...

Антон був другою дитиною у сім'ї. Він ріс дуже хворобливою дитиною, і тому у дитячих розвагах рідко брав участь. Його мучили золотуха, хронічний нежить, ангіна, запалення окістя і мигдаликів, фурункули (8, с. 5). Від фурункулів на його шиї назавжди залишилися глибокі шрами. Не дивно, що Антона зацікавила доля і книги великого полководця О.В. Суворова, який в дитинстві теж був слабким, якого батько навіть не хотів долучати до військової служби. І якому пізніше належали слова: «Поганий той солдат, який не хоче стати генералом». А.С. Макаренко не стане відомим генералом, але його слава буде не меншою і в педагогічних боях за душі малолітніх злочинців і безпритульників цей дітоводець (а в словнику є й таке слово) не матиме собі рівних ...

Навчився читати у 5-річному віці і з того часу його без книги не бачили. Ще дитиною навчав інших дітей читанню і письму.

У 1895 р. Антон вступає до Білопільського двокласного училища з п'ятирічним терміном навчання. Відряджаючи сина до школи батько казав: *“Реальне не для нас будували, а ти покажи їм.. Принесеши четвірку... краще не принось! П'ятірки. Розумієш?”* Антон навчався відмінно, помітно виділяючись серед товаришів по навчанню глибиною знань, широтою кругозору.

У третьому класі Антон добре співав у шкільному хорі. Особливо йому подобалися народні пісні та твори П.І.Чайковського, зокрема «Соловейко». Учитель порадив купити скрипку. Батько купив, і Антон вивчився добре грати, і любов до скрипки проніс через усе життя.

Син виконав настанови батька, закінчивши училище з відзнакою. У документі про закінчення училища у Антона стояли лише п'ятірки.

Свій подальший життєвий шлях він знайшов відразу, не було періоду юнацьких «болісних роздумів». Закінчивши чотирикласне міське училище в Кременчуку, в 1904 р Антон вступив на річні педагогічні курси для вчителів початкової школи, і вже в 17 років викладав російську мову, малювання і креслення у Крюківському двокласному залізничному училищі.

За спогадами брата Антон був тоді зосереджений, замкнутий, серйозний, часом сумний і мовчазний. Його життя складалося так, що "важко було

припустити, що вона приносить йому насолоду", "він ніколи не був те, що називається "життерадісною людиною". Таким він стане пізніше ...

У Крюківському училищі А. Макаренко пропрацював 6 років. "Учні Макаренка – діти залізничників, майстрових спочатку трохи **дічілись** свого нового наставника. Але якось непомітно для них самих вийшло так, що все частіше і частіше їм хотілося затриматися біля молодого вчителя, послухати, про що розповідає Антон Семенович, яку книжку радить почитати, а то і пограти з ним в сніжки, містечка та інші веселі ігри, до яких вчитель виявився надзвичайно охочим». *"Він був ураганом, який невтомно носився з однієї класної кімнати до іншої з журналом під пахвою, а на перервах ... у великому коридорі або на подвір'ї можна було чути його сміх серед дітей або вигуки команди для ігор"*.

"І уроки у нього були не такі, як у інших вчителів (викладав Антон Семенович російську мову, креслення і малювання)". "Антон Семенович у класі був завжди веселий, бадьорий. Відразу вмів він захопити учнів розповіддю, а розповідати він був великий майстер. І при цьому кожному, хто сидів у класі, здавалося, що саме з ним веде бесіду вчитель, до нього звертається, від нього чекає відповіді. Учні говорили "Антон Семенович взяв мене до себе". З цього "взяв до себе" починався кожен урок. А потім, затамувавши подих, слухали учні чудові рядки пушкінських віршів, повісті Гоголя, Чехова, Короленка".

З 1910 року одним з перших він почав створювати загони російських скаутів, якими опікувався сам Микола II. Антон Семенович працював в цей час наглядачем в інтернаті при залізничному училищі. Він водив хлопців на екскурсії, організовував гуртки, створив духовий оркестр і хор. Ходили в походи, сиділи у багаття, разом готували свята і спектаклі.

Однак, успішно пропрацювавши 6 років у Крюківському залізничному училищі, йому довелося шукати інше місце роботи і приступити до роботи вчителя в залізничному училищі на станції Долинська. Звільнення не було випадковістю для А. Макаренка. "Молодий вчитель ... "воював" із завідувачем Крюківського училища, що отримав цю посаду в 1909 році". Він оголосив на педраді нового директора хабарником, але довести, що той брав хабарі у батьків відстаючих учнів, Антон не зміг, і йому загрожував судовий розгляд за звинуваченням у клеветі. Ось і довелося молодому вчителю відправитися в добровільно-примусове вигнання ("відповідно до прохання від 24 вересня 1911 р. і розпорядженням інспектора народних училищ 6-го району Херсонської губернії") на довгі для нього три роки на станцію Долинська Південної залізниці, в маленьку степову станицю. За свідченням брата, який відвідував там Антона, він потрапив у "діру ... серед голого степу, далеко від культурних центрів ... депо, церква, училище, 3-4 невеликі крамнички і з сотню невеликих будиночків. Ні клубу, ні кінематографу, і жодної книгарні".

Тут крім вчительських обов'язків він займається виховною діяльністю: залучає дітей до ігор, організовує драматичний гурток, влаштовує костюмовані вечори, возить учнів на екскурсії до Москви, Петербурга, Севастополя.

"Молодий вихователь захопив школярів ідеєю створення театру, духового оркестру, організацією цікавих вечорів самодіяльності. Часто в Долинській влаштовували екскурсії. Причому кожен учасник вистави та екскурсії відчував себе потрібним і важливим для успіху спільної справи". А. Макаренко почав традицію проведення в школі театралізованих свят Різдва Христового.

Через рік столітній ювілей Бородінської битви А. Макаренко з вихованцями відзначив ... Бородінським боєм. Усі хлопчики степової станиці стали на один день учасниками війни 1812 року. І, на подив колег по школі (а їх було чоловік вісім) і всіх станичників юні герої взяли в полон ... Наполеона!

Молодий учитель багато читає. Тематика книг сама різна. За словами брата, це філософія, соціологія, астрономія, природознавство, художня критика. "Він прочитав буквально все, починаючи від Гомера і закінчуючи Гамсуном та Максимом Горьким. Серед книг Антон прочитав найбільше книг з російської історії. Запам'яталися імена Ключевського, Платонова, Костомарова, Мілюкова, Грушевського ("Історія України"), Шільдера ("Олександр 1", "Микола 1" ... Антон "купив 20 портретів різних письменників і прикрасив ними всі стіни своєї кімнати, де знаходився його великий письмовий стіл ... Антон випишував товстий журнал "Російське багатство", московську газету "Русское слово" і петербурзький сатиричний журнал "Сатирикон" ... "Всі ці книги після прочитання кудись йшли, і вся бібліотека складалася з 8 томів Ключевського - "Курс російської історії" і 22 томів "Великої енциклопедії", яку він купив у кредит у 1913 р.

У Долинській Макаренко продовжує мріяти про професійну літературної діяльності. На фотознімках того часу він дивовижно схожий на А.П.Чехова. "А. Макаренко пробував писати вірші, прозу. У 1914 році він зважився послати на суд Олексію Максимовичу Горькому своє оповідання "Дурний день" ... Відповідь Горького засмутила А. Макаренка. Відзначивши деякі гідності розповіді, Горький у той же час вказував на цілий ряд серйозних недоліків ... ". Загальний висновок: *"тема цікава, однак написано слабо"*. А. Макаренко зрозумів, що мрії про письменницьку кар'єру слід відкласти, оскільки відповідь М. Горького відбила бажання писати. Натомість ця подія стимулювала до ще енергійнішого заглиблення у справу вихованням дітей. А можливо і підштовхнуло до подальшого навчання. Перспектива все життя залишатися шкільним наглядцем на маленькому полустанку А. Макаренка зовсім не спокушала, і він у 1914 р. – (у віці 26 років) вступає до вчительського інституту, що відкрився у Полтаві.

"А вступити до інституту в ті часи було майже немислимо". У Росії "вчительські інститути налічувалися одиницями, а вчитися хотіли багато хто". Був величезний конкурс. Однак "... дев'ятирічний педагогічний стаж давав йому безумовні переваги".

А. Макаренко був зарахований до першого набору, що складався з 26 осіб. "Ніхто зі студентів не знав стільки, скільки знав А. Макаренко". Він часто виступав з доповідями. При цьому Антон Семенович ніколи не хизувався

своєю ерудицією, не виставляв свої знання напоказ. Вступаючи в суперечку з "противником", він завжди залишався доброзичливим, скромним, хоча свою точку зору відстоював гаряче і з властивим йому гумором".

"Вражали не тільки дивовижна пам'ять (він цитував напам'ять цілі сторінки ...), але й його бажання все знати, все прочитати, все побачити".

"Зібраний і цілеспрямований, стійкий у відстоюванні своїх переконань, приємний у спілкуванні, з м'яким гумором" – таким запам'ятали А.Макаренка викладачі і студенти. Його доповіді на професійні теми ставали подіями, послухати як доповідає студент Макаренко збігалися і викладачі, і студенти.

Влітку 1917 роки він закінчив інститут із золотою медаллю (медаль отримав за твір *"Криза сучасної педагогіки"*) і відмінною характеристикою. Зокрема у характеристиці зазначалося: *"Макаренко Антон – видатний вихованець за своїми здібностями, знаннями, розвитком і працьовитістю, особливий інтерес проявив до педагогіки і гуманітарних наук, з яких багато читав і представляв чудові твори. Буде гарним викладачем з усіх предметів, особливо ж з історії та російської мови"*.

Після закінчення інституту мріяв про вступ до Московського університету. На жаль, як казенний стипендіат Антон був зобов'язаний або повернути державі гроші, або відпрацювати шість років у школі. Грошей не було – довелося повертатися до училища. І знову – хор, оркестр, театр, учнівські бригади з щоденною подачею рапорту, батьківський комітет. Проза життя і поезія праці. У цей період Антон Семенович багато експериментує: *вводить у діяльність школи спільну працю; нарукавні знаки різних загонів; використання символіки і воєнізованих вправ; створює учнівський комітет.*

Саме тоді він бере на роботу свого брата Віталія, бувшого царського офіцера. Стосунки з братом – окрема історія у житті видатного педагога. Громадянська війна розколола сім'ю Макаренків – як мільйони інших російських і українських сімей. Молодший брат Антона, Віталій, що працював разом з ним в училищі, став офіцером Білої Армії, потім, у 1920 році, емігрував до Німеччини. Антон же успішно співпрацював з новою владою. Та й як було не співпрацювати, коли він своїми очима бачив, що сотні тисяч знедолених, позбавлених даху сиріт потребують термінової допомоги? Його серце – серце педагога – не могло не озватися, А. Макаренко, махнувши рукою на політику, дні і ночі проводив з дітьми.

Якось завідувач губерньського відділу народної освіти України запропонував йому очолити колонію особливого типу для малолітніх злочинців – без дроту і охорони. І Макаренко погодився. Так, у вересні 1920 року він призначається завідувачем колонії для неповнолітніх правопорушників у селі Ковалівка у 6 км від Полтави. У напівзруйнованому приміщенні колишньої колонії для малолітніх злочинців розпочалося його нове життя і діяльність.

Спочатку в колонії не вистачало найнеобхіднішого, хлопці мерзнули без теплового одягу і взуття. Однак зовсім не це виявилось найскладнішим. У багатьох колоністів був багатий досвід крадіжки і озброєних пограбувань, так що владу якогось «фраера в окулярах» вони визнали не відразу. Вісім років

продовжується унікальний соціально-педагогічний експеримент, дуже яскраво і докладно описаний А. Макаренком у "Педагогічній поемі". "Вся історія колонії є історія боротьби за її існування" – скаже пізніше А.С. Макаренко. Саме тут народжуються і впроваджуються найсміливіші ідеї видатного педагога. Саме тут, у колонії Горького розкривається повною мірою педагогічний талант Антона Семеновича.

У 1928 р. розпочинається потужна атака на А. Макаренка та його систему виховання з боку його опонентів-педологів, які мали тоді велику силу і вплив. Влітку 1927 р. Макаренко починає працювати у побудованій за його участі Харківській трудовій комуні ім. Ф.Е. Дзержинського. В листопаді його призначено начальником комуни, а 14 березня 1928 на засіданні секції соціалістичного виховання Українського НДІ педагогіки спільно з представниками наркомосу України заслуховується доповідь А. Макаренка про його педагогічні погляди і про підсумки роботи в колонії імені Горького. Прийнята резолюція засудила виховні методи А. Макаренка і 3 вересня 1928 р. його звільнено з посади завідуючого колонією.

1929-1936 роки в основному пов'язані з роботою Антона Семеновича в комуні ім. Ф.Е. Дзержинського. Ядром колективу комунарів стали 60 вихованців колонії, направлених в комуноу ще в 1927 р. Пізніше, після того, як А. Макаренко пішов з Куряжа, до них приєдналися ще близько 100 горківців. У 1928-у році в комуні організовано комсомол. З 1 липня 1930 р. комуноа перейшла на повну самоокупність. В травні 1931 р. відбулася закладка нового заводу електроінструментів. А в 1932 році урочисто відкрито перший Радянський завод електросвердел. Тоді ж країна отримала першу серію плівкових фотоапаратів марки «ФЕД», зроблену руками дзержинців.

А. Макаренко повертається до своєї мрії – стати письменником. У 1932 р. виходить в світ перша книга А.С. Макаренка «Марш 30-го року». А у період з 1933 по 1935 рр. з друку виходить «Педагогічна поема». Її неоднозначно сприйняли функціонери від педагогіки. Однак поблажлива оцінка Сталіна "Нехай Макаренко продовжує писати свої казки", дозволила Антону Семеновичу працювати далі. У 1934 р. А. Макаренка було навіть прийнято до Спілки письменників СРСР.

Фанфарним маршем крокує комуноа імені Ф. Дзержинського. Комуноари встигають і працювати, і навчатися. У комуні дійсно здійснюється всебічний розвиток вихованців, які вільний час проводять у гуртках, секціях, клубах, театрі, хорі. Вони об'їздили з екскурсіями всі визначні місця тодішнього Радянського Союзу. І завжди поряд з ними їхній АНТОН, їх гордість, їх совість, їх герой.

Однак не всіх влаштовують успіхи комуни. Заробітки комуноарів та популярність марки "ФЕД" призводять до того, що вихованців поступово усувають від роботи на заводах, а самому Макаренку залишають лише виховну роботу, усуваючи його від керівництва комуною.

У 1935 Антона Семеновича взагалі усувають від роботи у комуні. Його переведено до Києва помічником начальника відділу трудових колоній НКВС України. Макаренко тепер живе в Києві. Йому дозволено інспектувати роботу

будь-яких колоній, лише не його дітища. Антон Семенович бере на себе завідування колонією у Броварах (поблизу Києва), яка тимчасово залишилася без керівника. Це була запущена колонія з дуже поганою дисципліною. Однак незабаром Макаренко вивів на демонстрацію прекрасну колону колоністів.

У вересні 1936 року на нього з комуни ім. Ф. Е. Дзержинського (від її тодішнього керівництва) поступив політичний донос (Макаренка звинувачували в критиці І. В. Сталіна і підтримці українських опортуністів). На зборах комуни А. Макаренко дійсно сказав: *"Ми всі повинні беззастережно вірити товаришу Сталіну. І навіть якщо товариш Сталін зробить 1000 помилок, ми все одно повинні йому вірити"*.

А. Макаренко переїздить до Москви (1937) й присвячує себе літературній і громадсько-педагогічній діяльності. У тому ж році виходить «Книга для батьків», через рік книга «Прапори на баштах».

Останні роки життя А. Макаренко живе і працює у Москві, виховує сина своєї дружини, Галини Салько, та дочку брата Віталія – Олімпіаду. Багато пише, зустрічається з вчителями, студентами, батьками.

У розквіті сил і задумів 1 квітня 1939 р. А.С. Макаренко раптово помирає у приміському поїзді. Останні його слова: "Я – письменник Макаренко".

Все його життя, без залишку, було віддано «важковиховуванім, складним, непокірним сиротам», що обожнювали свого вихователя. І більше всіх нагород він пишався тим, що чи не всі його колишні підопічні називали своїх синів Антонами і вважали їх його онуками.

Прошло 125 років з дня народження видатного педагога. Залишилася його «Педагогічна поема», залишилися нащадки тих, кого він врятував своєю любов'ю і вірністю. Він був людиною діяльною, не довіряв теоріям (хоча сам створював їх на кожному кроці і негайно утілював в життя), не любив порожніх розмірковувань.

Макаренко як і раніше видають, читають, обговорюють. Він цікавить тепер не стільки ветеранів комуністичної праці, скільки студентів і молодих вчителів, що сформувалися вже після падіння революційних ідеалів, які не вірять ні в який комунізм і будувати його не збираються. Його спадщину як і раніше цінують за рубежом. Його ім'ям називають педагогічні університети та океанські лайнери. А "Педагогічна поема" ніколи надовго не затримується на книжкових полицях.

Використана література:

Кроль Т.Г. Биография А.С. Макаренко (пособие для учащихся). – М.-Л.: Просвещение, 1964.

На разных берегах... Судьба братьев Макаренко. Сост. и комментарии Г. Хиллига. – М., 1998. – 384 с.

Соколова Н.В., Соколов Р.В. Православные истоки педагогического опыта А.С. Макаренко: к 120-летию со дня рождения : Электронный ресурс : [режим доступа] : http://www.pravmir.ru/article_2754.html